

**İKTİSADİ YÖNÜYLE OSMANLI VAKIFLARINDA SU KAYNAKLARININ YÖNETİMİ
18.VE 19. YÜZYILLARDA URFA VAKIFLARI ÖRNEĞİ****Dr. Öğr. Üyesi Tahir ÖĞÜT*** **ÖZET**

Urfa 18. yüzyılda iskân politikaları ve İran seferlerinin lojistik merkezlerinden biri olmasından dolayı, idari ve mali alanda yeniden yapılanma politikalarının odağında yer almıştır. İdari-mali yapılanma sürecinde şehrin imarı da önemsenmiştir. Urfa'da bu bağlamda on sekizinci yüzyıl ilk yarısında görev yapmış olan Yusuf Paşa ve Rızvan Ahmed Paşa kendi adlarıyla kurmuş oldukları vakıflar üzerinden şehrin imarına yönelik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu vakıfların imar faaliyetlerinde gerek doğrudan kullanım gerekse de iktisadi faaliyetlere yönelik su kaynaklarına yapılan yatırımlar belirleyici olmuştur. Urfa'da gerçekleştirilmiş olan su yatırımlarının zaman içinde süreklilik arz edip etmemesi şehrin iktisadi gelişimini belirleyebilmek bakımından önem arz eden bir konudur. Tanzimat reformlarına Urfa'da 1850'de geçilmesi sonrasında kurulmuş olan Evkaf Müdürlüğü faaliyet alanı içinde vakıfların toplu olarak muhasebe kayıtlarını tutmuştur. Bu durum 18.yüzyıl ilk yarısından bir asır sonrasına kadar geçen süreçte, Urfa'da imar ve su yatırımlarına bağlı olarak iktisadi dinamizm veya durağanlık boyutunu belirleyebilme imkânı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Güneydoğu Anadolu, Vakıf, Kamusal Mülkiyet, Su Kaynakları.

**THE MANAGEMENT OF WATER RESOURCES IN OTTOMAN WAQFS FROM THE
ASPECT OF ECONOMIC THE EXAMPLE OF URFA WAQFS IN THE 18th AND 19th
CENTURY****ABSTRACT**

The Ottoman Empire was the scene of the restructuring of the state in the 18th century traditional administrative environment.. In terms of the development of the city, which is important for economic development in the first half of the 18th century, the activities of Yusuf Paşa and Rızvaniye waqfs came to the forefront in the effective management of water assets. These activities took place in two ways. The first is the construction and repair of waterways and the provision of direct water for the city. The other is the creation of economic units that will provide income to the foundations continuously. In Urfa, the state, as in every field in 1850 Tanzimat, it was the midwan of the administrations of these traditional

* Harran Üniversitesi, İ.İ.B.F., İktisat Bölümü, Urfa/Türkiye e-mail: tahirogut27@hotmail.com

institutions through the provincial organization carried out in the waqfs. But in this period, water resources continued to be decisive of the management and sharing of the waqfs system.

Key Words: *South East Anatolia, Public Property, Vaqf, Centralization, Water Sources.*

1. GİRİŞ

Su insanlığın doğrudan kullanımı kadar iktisadi faaliyetlerdeki kullanım alanlarının çeşitliliği bakımından da önem arz eden doğal bir kaynaktır. Su kaynaklarının varlık ve potansiyelleri yerleşim alanlarının gelişimlerini belirleyebilmek bakımından önem arz eder. Mesela Mezopotamya’da ilk medeniyetlerin ortaya çıkmasında nehir havzaları belirleyici konumdadır. Fransız tarihçi Braudel Mezopotamya’nın tarihsel gelişimini üretmiş olduğu bir kavram olan “nehir medeniyetleri” ile değerlendirmiştir. (Braudel, 2007: 57). Medeniyetlerin gelişimi bakımdan suyun kullanım yoğunluğu ve üretim süreçlerinde kullanım alanlarındaki çeşitlilikte de önem arz eden konulardandır. Mesela Avrupa’da sanayi devrimini öncesinde rüzgâr ve su gücü üretimin mekanikleştirilmesinde yoğun olarak kullanılmaktaydı(Güran, 2003: 53). Ancak bu dönemde Osmanlıda sanayi üretiminin mekanikleştirilmesinde su gücünden yararlanmak bilinmeyen bir yöntemdir. Mesela İngiltere İzmir konsolosluğunun 1857’de pamuk üretimiyle ilgili yayınlamış olduğu raporda, üreticilerin pamuk balyalamada su cenderesini bilmediklerinden dolayı balyama işlemlerinin insan gücüne dayalı olarak yapıldığı değerlendirildiği bulunmaktadır(Kurmuş, 1982: 127).

Suyun kullanım alanları ve dağıtımını uygulanan mülkiyet rejimi ile yönetim sisteminin sonuçlarına bağlıdır. Bu bağlamda Osmanlı devletinde su kaynaklarının gerek mülkiyet rejimi gerekse de yönetimleri bakımından vakıflar belirleyici bir konuma sahip olmuşlardır. Vakıfların bu konuları vakfiye senetlerindeki kural koyucu irade ile vakıf mülkiyetlerine dokunulmazlık statüsü kazandırmasından kaynaklanmaktadır.

Rakka vilayetinin Urfa’dan başka diğer bir sancağı olan Birecik’te bir su ihtilafı bu konuya örnek teşkil etmektedir. Birecik’te 1782’de Şih Abdullah zaviyesi vakfının Kehriz suyu ile beslenen bir değirmeni mevcuttur. Ancak zamanla değirmene gelen suyun gelişini engelleyen beş bahçe birimi ortaya çıkmıştır. Vakıf mütevellisi 1782’de değirmene gelen suyun kesilmesine sebep olan bahçe tasarruflarının sona erdirilmesi için Birecik kadılığına şikâyetle bulunmuşsa da sonuç alamamıştır. Müteveli sorunun giderilmesi için Divan-ı Hümayun’ a müracaat etmiştir. Divan vakıf mütevellisinin talebini vakfiye senedindeki iradeden dolayı yerinde görerek değirmene müdahalenin engellenmesini Birecik kadısına bildirmiştir (BOA, Rakka Ahkam Defterleri, No,24, h.1192/m.1782: 329).

18.yüzyıl Urfa’da ilk yarısında kurulmuş olan Yusuf Paşa ile Rızvan Ahmed Paşa vakıfları su imarının gerçekleştirilmesinde aktif rol almışlardır. Bu vakıfların Urfa su imarına yönelik faaliyetlerinde dönemin siyasi koşulları belirleyici olmuştur.

Rakka vilayetinde 18.yüzyıl, Osmanlı- İran savaşları ve aşiret iskân politikasından dolayı ekonomik genişlemenin olduğu bir dönemdir (Öğüt, 2018: 646-655). Bu dönemde ekonomik genişlemenin bir sonucu olarak 18.yüzyıl başlangıcında Rakka Valisi Yusuf Paşa ile başlayan ve yine bu yüzyılın ortalarında Rızvan Ahmed Paşa ile sona eren büyük ölçekli vakıfların kurulması süreci yaşanmıştır. Her iki paşanın kurmuş oldukları vakıfların faaliyetleri üzerinden, su kaynaklarının yönetim ve organizasyonunda önemli faaliyetler gerçekleşmiştir.

Ancak 18.yüzyılda başlayan Urfa'da yoğunlaşan vakıflaşma hareketi daralan ekonominin de bir sonucu olarak takip eden süreçte durağan bir sürece girmiştir. Osmanlı devletinde durağanlaşan ekonomik gelişimi aşmak ve idari yapıda etkinliği arttırmak amacıyla merkezi devlet otoritesini yeniden tesis etme anlayışı öne çıkmıştır. Bu bağlamda 1839'da Tanzimat süreci başlamıştır. Tanzimat döneminde vakıf gelir ve giderlerini toplu olarak bir arada görebilmek için taşra teşkilatlarında muhasebe kayıtları tutulmaya başlamıştır. Vakıf muhasebe kayıtları üzerinden şehirlerdeki vakıfların gelir ve giderlerini toplu olarak belirlemeyebilme imkânı ortaya çıkmıştır. Muhasebe kayıtları sayesinde Urfa şehrindeki iktisadi hayata yönelik önemli bir veri tabanı oluşturulmuştur. Böylelikle çalışmamıza konu olan su kaynaklarının şehir imarı ve iktisadi hayattaki durumunu bir yüzyıllık süreçte belirleyebilmek mümkün olmuştur.

2. URFA ŞEHRİNİN VE ÇEVRESİNİN SU KAYNAKLARI

Osmanlı döneminde Urfa her kadar kurak bir iklim kuşağında yer almış olsa da en azından yerleşim bölgesinin ihtiyaçlarını karşılayabilecek su yeterliliğine sahip olmuştur (Yenigün, 2017: 646-655).

Urfa'nın sahip olduğu geleneksel su kaynaklarını belirleyebilmek bakımından "1927 Urfa salnamesi" önemli veriler içermektedir. Salnamedeki verilere göre Urfa'nın su kaynakları kırsal ve şehir temelinde tasnife tabi tutulmuştur. Kırsaldaki su kaynakları da Harran ve Colap ovalarını besleyen kaynaklara bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu tasnife göre Colap ovasını besleyen en önemli su kaynağı Colap nehri olmasına karşın, Harran ovasındaki en önemli su kaynağı da Belih nehirleridir.

Colap Nehri; Bu su kaynağı Kabahaydar nahiyesinin Diphisar ile Edene köylerinde doğmaktadır. Harran ovasının Kuzey köylerini suladıktan sonra Suriye'ye geçerek Rakka yakınlarında Belih nehrine karışır (Urfa Salnamesi, 1927: 11).

Belih Nehri; Harran nahiyesinde, Akçakale yakınlarında Ayn Arus mevkiinde çıkarak Türkmen Colabı arazisini suladıktan sonra Rakka'da Fırat nehrine karışır (Urfa Salnamesi, 1927: 15).

Urfa şehrini doğrudan besleyen su kaynaklarından en önemlileri ise Ayn-ı Zılha ile Halilürrahman pınarlardır. Bunlardan başka Karakoyun deresi ile Kehriz, Cavsak, Germüş ve Karaköprü suları da diğer önemli su kaynaklarını oluşturmuştur. Bunlardan;

Ayn Zılha- Halilülrahman pınarları; Urfa kalesi eteklerinde kaynadıktan sonra yine aynı isimlerle anılan gölleri beslerler. Bu göllerden çıkan sular su mecralarından şehrin doğusuna doğru yönelerek sur dışındaki bahçeleri sularlar. Bahçelerin sulamasından geriye kalan su ise yaz ayları haricinde Colap çayına ve nihayetinden de Belih nehrine kavuşur (Urfa Salnamesi, 1927: 15).

Karakoyun Deresi; Urfa'nın Kuzeybatısında Demircik kuyusundan kaynar. Halilülrahman'a doğru gelen sular Halepli Bahçesini suladıktan sonra şehri Doğu yönünde terk eder (Urfa Salnamesi, 1927: 15).

Kehriz Suyu; Kehriz bir yer altı su kanalı sistemidir. Kehriz suyu olarak tanımlanan kanal sisteminin en önemli kaynağını Urfa'nın Kuzey- batısında Aşuk köyü civarındaki kaynakları oluşturmaktadır (Yenigün,2017: 646-655). Buradan kapalı bir havzadan geçerek şehre ulaşır ve bu su Urfa'nın en önemli içme suyu kaynaklarından birisidir.

Cavsak Suyu; Cavsak köyünden doğarak bir kısmı bahçeleri suladıktan sonra Urfa'ya ulaşır. Şehre uzanan koluna Bamyı Suyu da denilmektedir.

Germüş Suyu; Germüş suyu kehriz sistemine bağlı suyollarından biridir (Yenigün,2017). Kehriz sistemini besleyen en önemli su kaynağı Germüş köyünün kuzeyindeki tepe yamaçlarından yeryüzüne çıkmaktadır. Urfa'nın doğusunda ve oldukça yakın olan bu köyün bahçelerini suladıktan sonra şehre doğru yönelir (Urfa Salnamesi, 1927: 16).

Karaköprü Suyu; Şehrin Kuzeyinde yer alan bir sayfiye yeridir. Karaköprü deresi Cebece, Ağpınar, Dipsin olarak bilinen yerlerden çıkan su kaynaklarıyla beslenir. Bu su kaynaklarından başka, şehre yakın yerler olan Geldeyn, Çiftelik, Çömlekçi, Tülmen, Ağçehisar ve Ördek köylerinde de su kaynakları bulunmaktadır (Urfa Salnamesi, 1927: 17).

2.1. 18.Yüzyılda Urfa Su Kaynakları Yönetiminde Vakıflar

Urfa, 18.yüzyılda Rakka vilayetinin merkezi olan Ruha ismiyle tanınmaktaydı (Öğüt,2018:265-290). Urfa'da bu dönemde idari ve mali alanda kurumsallaşmaya dayalı olarak büyük bir dönüşüm süreci yaşanmıştır. Kurumsallaşma sürecinde sosyal yapıda aşiret iskân politikası ve mali yapıda da malikâne sistemi öne çıkmıştır(Öğüt- Küçük, 2015:46-73). Yusuf Paşa(1704-1712) ile Rızvan Ahmed Paşa'nın kendilerinden öncekilerden farklı olarak Rakka valiliği görevinde uzun süre görevde bulunmaları kurumsallaşma sürecinin diğer bir unsurunu oluşturmuştur. Adı geçen valilerin uzun süre görevde bulunmaları yönetimde etkinliği arttırmaya yönelik bir tasarruftur. Urfa'da her iki vali kurmuş oldukları büyük vakıflar üzerinden iktisadi kalkınma ve şehir imarına yönelik önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu vakıfların imar faaliyetlerinde ise su kaynak ve yollarının islahı öne çıkmaktadır.

2.2. Yusuf Paşa Döneminde Suyollarının İmarı Girişimleri (1704-1712)

Yusuf Paşa Rakka vilayetinde ağırlığını hissettiren bir yönetim anlayışını gerçekleştirmiştir. Bu durumun en temel göstergesi (Üner,2015:163). 18.yüzyıl başında belirtilen dönüşüm aşamasında

kaleme aldığı layihasında vilayetin sorunlarını değerlendirmedeki başarısı belirleyici olmuştur. Yusuf Paşa'nın layihasında vilayetteki idari ve mali sorunların temel kaynağı olarak bölgenin aşiretlere dayalı sosyal yapısı öne çıkarılmıştır. Paşa'nın üzerinde durduğu diğer bir yapısal sorun kaynağı da vilayet geneli ve şehir merkezindeki nüfus yetersizliğidir. Nüfus yetersizliği sorununa yönelik analiz, aşiretlerden kaynaklanan asayiş sorunları ile ekonomik faaliyetlerin yetersizliğinden dolayı şehrin dışlayıcı etkisine dayandırılmıştır. Yusuf Paşanın üzerinde durduğu diğer bir husus da Urfa'da görev yapmış olan valilerin kısa süreli hizmet süreleridir. Valilerin kısa hizmet süreleri, sorunların algılanması ve çözümlenmesinde etkinliğin sağlanmasını engelleyen bir unsur olarak değerlendirilmiştir(Öğüt-Küçük, 2015: 46-73).

Yusuf Paşanın layihada belirttiği değerlendirme ve önerileri dikkate alınmış olsa gerek ki Paşa Rakka valiliğine 1696'da gerçekleşmiş atanmasından sonra ikinci defa 1704'de ikinci defa atanmıştır. Ancak layihadan önce gerçekleşmiş ilk atamasında bir yıl süre ile görevde kalmış iken ikinci atanmasının gerçekleştiği 1704'den 1712'de Anadolu valiliğine atanana kadar uzunca bir süre görevde kalmıştır. Paşa ifa etmiş olduğu bu uzun görev süresiyle, kendisinden önce görev almış olan valilere göre farklı bir konuma sahip olmuştur. Yusuf Paşa'yı kendisinden önce görev almış olan valilerden ayıran diğer husus da mahkeme binası ve caminden oluşan büyük bir vakfı kurmuş olmasıdır.

Yusuf Paşa ikinci Rakka valiliği döneminde layihasında eleştirdiği Urfa'nın bir çekim merkezi olmaması sorununu aşmak için somut bir girişim olarak şehrin su sorununu ele almıştır. Böylelikle Urfa'da 18.yüzyılda suyollarının imarında ilk ciddi girişimler Yusuf Paşa'nın valiliği döneminde gerçekleştirilmiştir. Yusuf Paşa Urfa su imarını kırsala ve şehre yönelik faaliyetler olmak üzere iki aşamada ele almıştır.

Şehre yönelik su imarı faaliyetlerinde Urfa'nın Kuzeyindeki Gülaflı tepesindeki suyunun tanzim ve tesisi öne çıkmıştır. Gülaflı Tepe eteklerinden çıkan bu su kaynağı şehirdeki Paşa sarayına kadar olan güzergâh boyunca kadim bir hatta sahiptir. Ancak suyu şehre etkin olarak taşıyabilecek Kehriz kanalları uzun yıllardır ihmal edilmiş ve bu durum dolayı ciddi su kayıplara sebep olmaktadır Yusuf Paşa kendi adını taşıyan vakfın kuruluş aşaması olan 1709'da gerçekleştirilen onarım faaliyetleriyle kadim suyolundaki kayıpların asgariye indirilmesi teşebbüsünde bulunmuştu. Suyolunun onarımı esnasında Kehriz kanalındaki su dağıtım sistemini desteklemek amacıyla bir üstü açık havuz da inşa edilmiştir. Vakfiyede belirtildiği üzere, Kehriz'e su yolcusu görevlisinin tahsis edilmemiş olması, hattın bakımsızlığı kadar suyun şehirde adil dağılımı ve paylaşımı sorunlarına da sebep olmuştur.

“Suyolcu maslakların tamiri ile şehirde suların yataklarında ve çeşmelerinde düzenli akmasını sağlayan kişidir”(Pakalın, 1993: 286).

Suyun şehre ulaşmasından sonraki aşamada da adil paylaşım ve dağıtım sorunları bulunmaktadır. Bu sorunların temelinde hamamların aşırı su kullanımı ve geriye kalan suyun serbest bırakılması

karşılığında hanelerden ücret talep etmeleridir. Yusuf Paşa su dağıtımındaki keyfi davranışları engellemek amacıyla vakfiye senedinde su kullanımının ücretsiz olduğunu belirterek bağlayıcı bir belgenin oluşumunu da sağlamıştır. Bu konuda gerçekleştirdiği diğer bir somut girişimde vakfa bağlı olarak suyolculuğu kadrosunu oluşturmasıdır. Suyolculuğu kadrosu tahsisiyle suyolunda esaslı tamirata ihtiyaç göstermeksizin periyodik bakımların sağlanması amacı da taşımıştır. Bu görev için vakfiye senediyle 10 akçe yevmiye(yevmiyeler haftalık olarak Cuma günlerinde ödenecektir) ve senelik 30 guruş ücret tahakkuk ettirilmiştir. Suyolcusuna gerçekleştirilecek yevmiye ödemelerinin senelik 300 işgününe karşılık gelmesi de belirtilmiştir. Ücret ödemelerinde yevmiye hesaplarının akçe ile bunun karşılığı olan senelik ücretin ise guruş olarak belirtilmesi, dönemin koşullarında bu iki para birimi parametresinin karırlıklı değerlerini belirleme imkânı da sağlamıştır. Buna göre 1709'da 1 guruş 100 akçeye karşılık gelmektedir. Yusuf Paşa vakfında suyolcusuna ödenecek olan 10 akçelik yevmiyeye imama tahsis edilen 15 akçe ile müezzine tahsis edilen 12 akçeden sonra en yüksek üçüncü ücret dilimine karşılık gelmiştir. Bu durum suyolcusu kadrosuna vakıf yönetiminin vermiş olduğu önemin göstergesidir.

Suyolcusu 1709'da onarımdan geçirilen su yolunun bakımı kadar suyun adil ve ücret karşılığı olmaksızın dağıtımıyla da sorumlu tutulmuştur (BOA,EV. Vkk:18/ 62).

Yusuf Paşa vakfiyesinde kırsalda gerçekleştirilen su imarı faaliyetlerinde, vakfa akar olarak bağlanan bahçelerdeki su kullanımının kurala bağlanması usulü öne çıkmıştır. Urfa'da genel olarak bahçe ve bostanlar kırsal veya şehir konumlandırması bağlamında kili bir ayrıma tabii tutulmuşlardır. Bu tasnifte Urfa'da ilk tapu tahrir sayımının gerçekleştirildiği 1518'de şehir merkezinden kırsala doğru uzanan çeperde, yetiştirilen ürünlerde sırasıyla sebzeçilik, meyvecilik ve nihayetinde kırsal uzantı da soğan üretimi şeklinde ki ayırım belirleyici olmuştur (Turan,2012: 95). Kısaca bahçelerde yetiştirilen ürünlerin durumunu nakliye sürecindeki tarımsal ürünün dayanıklılığı belirlemiştir. Aslında bu durum kapitalist öncesi dönemde şehirlerin tarımsal ürün ihtiyaçlarını yakın çevreden sağlamanın sonucudur(Başer, Tunçay, 2010: 120).

Yusuf Paşa vakfında bahçe akarlarının oluşturulmasında ya doğrudan faal bahçelerin satın alımı ya da bir su kaynağına yakın olduğu halde bahçe vasfına haiz olmayan yerlerin bahçeye dönüştürülmek amacıyla kuru tarım yapılan tarlaların satın alınmaları şeklinde de bir usul tatbik edilmiştir. Ayrıca Yusuf Paşa vakfına kazandırılan bahçeler coğrafi bakımdan şehir çeperinde ve kırsalda olanlar olarak tasnif edilmiştir. Şehir çeperindeki bahçeler;

Tablo 1.Yusuf Paşa Vakfına Dahil Edilen Şehir Bahçeleri

Bahçe Mülkünün Yeri	Bahçenin Ölçeği
Şeyh Ebu Bekir türbesi civarında, Camii duvarında	1 kıt'a
Beğ kapısı Sebil Hanı civarı, Şerikcioğlu mülkünün doğusu	1 kıt'a

Han Sebili civarındaki Bahçe	1 kıt'a
------------------------------	---------

Kaynak: BOA, EV. vkk. 18/ 62, 1122.R.1.

Vakıf akarına dahil edilen kırsaldaki bahçeler ise;

Tablo 2. Yusuf Paşa Vakfına Dâhil Edilen Bahçeler

Bahçe Mülkünün Yeri	Bahçenin Ölçeği
Bozabad Nahiyesinde Çömlekçi Karyesinde Arif Efendi Bahçesi	1/3 hisse
Cavsak ve Karaköprü Arası	1 kıt'a 1 kile
Cavsak ve Karaköprü Arası	1 kıt'a 1 kile
Cavsak ve Karaköprü Arası	1 kıt'a 1 kile
Cavsak ve Karaköprü Arası	2 kıt'a 2 kile
Cavsak ve Karaköprü Arası	1 kıt'a ½ kile
Cavsak ve Karaköprü Arası	1 kıt'a 1 kile

Kaynak: BOA, EV. vkk. 18/ 62, 1122.R.1.

Vakıf akarına dâhil edilen kırsal bahçelerde Cavsak ile Karaköprü civarındaki yerlerin öne çıktığı görülmektedir. Cavsak ve Karaköprü'de bahçelerin olduğu yerlerde Cavsak suyu ve Akpınar dereleri mevcuttur. Bu bölgede bahçe satın alınan şahıslar Abdurrahman Efendi, Molla Ali ile Zekir, Yağmuroğlu ve Teymurcu Karagöz isimli gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Bu durum Urfa kırsalındaki bahçelerde mülklerin fiziki dağılımında dinsel temelli bir sosyal bölünmenin olmadığını göstergesidir.

Yusuf Paşa vakfı gelirlerine kazandırılan bahçelerin tamamı yukarıda görüldüğü üzere faaliyetteki bir bahçenin satın alımı ile kazandırılmış olmayıp, bazıları da kuru tarım yapılan yerlerin satın alınarak bahçeye dönüştürülmesiyle sağlanmıştır. Bu yerler “zemin” olarak isimlendirilmiştir.

Tablo 3. Yusuf Paşa Vakfınca Bahçe Haline Getirilmek İçin Satın Alınan Zemin Araziler

Bahçe Mülkünün Yeri	Zeminin Ölçeği
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 4 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 2 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 2 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	40 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 1 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	2 kıt'a 15 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	2 kıt'a 4 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	3 kıt'a 4 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	3 kıt'a 4 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	3 kıt'a 3 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 5 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	3 kıt'a 4 kile
Cavsak ve Karaköprü arası	1 kıt'a 7 kile
Toplam	16 kıt'a , 55 kile

Kaynak: BOA, EV. vkk. 18/ 62, 1122.R.1.

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere, ölçü birimi olarak kullanılan arazilerin her biri ancak farklı ölçülere sahip olmakla birlikte kavramsal olarak kıt'a olarak isimlendirilmiştir. Bu durumda kıt'a kavramı ilgili arazi tasarrufunun sadece bir şahsa devredilebilecek kadar büyüklüğe sahip olması

anlamına gelmelidir. Tarlalarda kıt'a ölçüğü belli bir standartta olmamasına rağmen bahçelerde ise daha standart bir durum söz konusu olup, 1 kile veya 1 kıt'a şeklinde bir ölçek mevcuttur.

Zemin yerlerin bir bölümü bahçeye dönüştürülme aşamasında taş duvarlarla çevrilerek sınırları belirgin hale getirilmiştir. Kırsaldaki bahçelerin sınırları oluşturulurken sınır hattı boyunca kavak ağaçları dikilmesine karşın, iç kesimlerde de zeytin ve incir ağaçları dikilmiştir. Vakfiyede kırsal bahçelerin oluşturulmasında ağaçlandırma faaliyetlerinden bahsedilmesine karşın benzer durum şehir bahçeleri için geçerli değildir. Bu durum şehir bahçelerindeki yaygın faaliyetin sebzeçilik olduğunun göstergesidir. Böylelikle vakfiye senedi üzerinde bahçelerin üretim faaliyetleri şehre yakınlık bağlamında farklılaştırılmıştır.

Yusuf Paşa vakfi akarına kazandırılan arazi ve bahçelerden başka bağ ve tarla olanlarda bulunmakta olup bunlar zemin olarak isimlendirilmiştir. Zemin arazileri 120 birim olup toplam ölçüsü 161 kıt'a ve 1269 kiledir (BOA, EV. vkk.18/62). Kıt'a ölçüsü belirgin bir alan ölçüsünü temsil etmeyip bir dönümden az yer anlamında kullanılmaktadır (Pakalın, 1993: 276). Kile ise hem fiziki bir tahıl ölçüğü olduğu gibi hem de arazi ölçüğü olarak da kullanılır. Arazi ölçü birimi olarak kullanılan kile kavramı bölgelere göre farklılık arz etmekte olup bir Urfa kilesi 1469 metrekaredir (Hayrettin Gültekin, Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, [https:// docplayer.biz.tr](https://docplayer.biz.tr), erişim: 10.10.2018.). Zemin olarak vakfa bağlanan arazi sadece kile verilerinden hareket edildiğinde 1864 dönümdür. Kıt'a ile ifade edilen (120 kıt'a) arazi ölçüklerinin bir dönümden daha az yerlere karşılık geldiği dikkate alındığında, zemin yerlerinin toplam miktarının 2000 dönüme yakın olduğunu tahmin edilmektedir.

Vakıf akarlarına bağlanan bahçe gelirleri senelik kira bedeli anlamına gelen icar bedeli karşılığında vakfiye senedine kaydedilmişlerdir. Bahçelere karşın tarla ve bağların gelirleri ise vakıf akarına sadece vergi gelirlerinden olan aşar vergisi olarak bağlanmışlardır. Vakfa gerçekleştirilen aşar aktarımları vilayet hazinesinden azaltıcı, vakıf gelirlerinde de arttırıcı etkiye sahiptir. Birbiriyle çelişen bu durum karşısında Yusuf paşanın vakfiye senedinin tanziminde geniş bir tasarruf yetkisine sahip olması gerekmektedir. Bu yetki Yusuf Paşa'nın 1704'de ikinci defa Rakka valiliğine atanması iradesindeki vilayet vergi kaynaklarının(mukataaların) “ber vech-i malikâne olarak valiliğe (yani malikâne olarak işletilecek mukataalar üzerindeki geniş tasarruf bağlanması) bağlanmasından dayanağını almaktadır (BOA, MAD 9496, s.18, h.1120/ m.1708.). Ancak Yusuf Paşa ilgili tasarrufunu salt vergi kaynakları üzerindeki genişletilmiş yetkiye dayandırmamış, hukuki bakımdan da istikbaldeki muhtemel ihtilaflarını önüne geçmek için fakihlere danışarak ilgili tasarrufunun uygunluğunu da sorgulamıştır. Fakihlerin onayı alındıktan sonra vakfiyede belirtilen zemin yerlerin mukataalarını vakfa bağlamıştır.

Rakka Vilayeti mali gelirlerinin yönetiminde bu vilayet valilerinin sahip olduğu ber vech-i malikane statüsü idareye geniş bir takdir yetkisi sağlamıştır. XVIII. yüzyılda iskân sahası Rakka 'da

valilik makamı mali yönetimdeki bu geniş takdir yetkisini kullanarak vilayeti imar etme imkânına sahip olmuşlardır. Mesela Bozkoyunlu aşireti su kaynaklarının kıtlığında dolayı oldukça sıkıntılı bir yer olan Harran nahiyesinde Arus pınarı ve suyolunun bakım ve onarımından sorumlu olarak iskân edilmişlerdir (BOA, EV. Vkk:18/ 62) Bu aşiretin Urfa su sorunun giderilmesine eklenmesinde aşağıda belirtilen üçlü mekanizma işletilmiştir. Bunlar;

-Aşiretlerin vali tarafından uygun görülen yerlere yerleştirilmesine imkân sağlayan iskân politikası,

-Valilere mali yükümlülüklerini belirleme yetkisi veren “ber vech-i malikane” uygulaması sayesinde, vergi muafiyetleri karşılığında kamusal hizmetlerin görülmesine imkan sağlayan geniş takdir yetkisi,

-Urfa’da 18.yüzyıl ilk yarısında valilerin kurmuş oldukları büyük vakıfların, idareye sağlamış olduğu gelir sayesinde kamusal işlerin görülmesindeki genişleyen tasarruf alanı.

Harran ve Fırat nehri aksında aşiretlerin iskânlarının başarısı bakımından önem arz eden Belih Nehri havzasında (Halaçoğlu,2014:36) suya ulaşım ve adil paylaşımı konusunda üçlü mekanizmaya dayalı olarak Bozkoyunlu aşireti Yusuf Paşa tarafından Arus nehri çevresine iskân edilmiştir Bozkoyunlu Aşireti su yolunun bakımı hizmetleri karşılığında avarız vergilerinden muaf tutulmuş ve yine bu paşa tarafından kurulan vakıf üzerinden su yolcularına kadro ve ücret tahsisleri de gerçekleştirilmiştir (BOA, Ev.kk: 18/ 62).

2.3. Rızvan Ahmed Paşa Döneminde Suyollarının İmarı Girişimleri (1730-1745)

Ahmed Paşa’nın Rakka valiliği dönemi Sultan I. Mahmud dönemine karşılık gelmektedir. Sultan Mahmud Patrona isyanıyla sultan III. Ahmed’in tahtan indirilmesiyle 1730- H. 1143’de göreve gelmiştir (Uzunçarşılı,1995:331).

İktidarı döneminde Rus, İran ve Avusturya savaşlarını Hekimoğlu Ali Paşa, Topal Osman Paşa, Yeğen Mehmed Paşa ve İvaz Paşa gibi yetenekli devlet adamlarını atayarak sürdürmüştü. Sultan Mahmud devlet adamlarının hatalarını azil ile sonuçlandırmaktan ziyade yeni bir fırsat daha vererek hatanın tanzimi yönünde bir eğilime sahip olmuştur. Sultan 13 Aralık 1754- h.1168’de vefat etmiştir (Uzunçarşılı, 1995: 332).

Rızvan Ahmed Paşa Rakka valiliğine bu vilayet valiliğini yürütmekte olan kardeşi Hüseyin Paşa’nın Bağdat muhafızlığına tayini üzerine 1730’da valiliğine atanmıştır. Ahmed Paşa Rakka valiliği döneminde Anadolu müfettişliği, İran seferlerinde de Erzurum ve Kars muhafızlığı görevlerinde bulunmuştur. Paşanın Rakka valiliği azledildiği 1745’de sona ermiştir. Ahmed Paşa dönemi;

- Urfa’da 15 yıl gibi aşlamayacak olan uzun valilik süreci,

- Vilayet hazinesinde gerçekleştirdiği radikal artışlar,

-Büyükülüğü hiçbir zaman aşılamayacak olan Rızvaniye vakfının banisi olmasıyla kendisinden önce ve sonra gelecek valiler arasında ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuştur (Öğüt, 2018:265-290).

Ahmed Paşa'nın kurmuş olduğu Rızvaniye vakfı Sultan I.Mahmud'un sağlamış olduğu mali destekten dolayı diğer Urfa vakıfları karşısında farklı bir konuma sahip olmuştur. Bu durumun göstergesi Topkapı Sarayı arşivinde bulunan E.10130/3, h.1151/m.1739 numaralı tasnifte yer alan belgede belirtilen vakfın tesisi için sultanın göndermiş olduğu nukutun(miktar belirtilmemiş) yetersizliğinden bahsedilmesidir. Sultanın vakıf tesisinde sağlamış olduğu doğrudan mali desteğin diğer bir göstergesi de vakıf kuruluş dönemi muhasebe kayıtlarının Başmuhasebe tasnifinde yer almasıdır (BOA, MAD: 2004). Böylelikle her biri farklı arşiv tasniflerindeki belgelerin eşleştirilmesi sayesinde vakıf kuruluşunun salt paşanın iradesine dayanmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. Rızvaniye vakfının kuruluşu, I. Mahmud döneminde vakıf kurumu üzerinden bölgesel kalkınma ve imara yönelik devlet politikasındaki kamusal kamusal katkıya dair önemli bir örneği teşkil etmiştir. Bu durum kapitalist öncesi toplumlarda kalkınma sorununun aşılmasında devlet merkezli yaklaşımlara dair bir örneği de oluşturmaktadır (Bkz, Cebeci, 2015:109-128).

Rızvan Ahmed Paşa kurmuş olduğu vakıf üzerinden Yusuf Paşa döneminde başlayan su imar faaliyetlerine doğrudan katkıda bulunmuştur. İmar faaliyetleri suyollarının bakım ve onarımı ile su kaynaklarından temiz içme suyunun mahalle çeşmelerinden şehrin muhtelif yerlerine taşınmasıyla gerçekleştirilmiştir. Rızvaniye vakfının kurulmasıyla Halilürrahman ve Ayn-ı Zılha göllerinden çıkan ve Beğ kapısından itibaren şehri Doğu yönünden terk eden kadim su yolu da onarılmıştır. Suyolunun imarına yönelik faaliyetler mevcut sistemin iyileştirilmesiyle sınırlı kalmamış, Behram Paşa vakfından satın alınıp onarılarak Rızvaniye vakfından kazandırılan Gümrük hanında da yeni bir kanal açılmıştır. İmarı gerçekleştirilen suyollarının bakımında sürekliliği sağlamak amacıyla bir su yolcu da tayin edilmiştir. Su yolcunun alacağı yevmiye vakfiye senedin de 10 akçe göllerden beslenen suyollarının bakımı ve 1 akçe de Gümrük hanındaki su yolunun bakım hizmetlerine karşılık gelmek üzere toplam 11 akçe yevmiye olarak belirlenmiştir (Urfa Vakıf Müdürlüğü, Demirbaş no; 1988).

Rızvaniye vakfı su imarı faaliyetlerinin mihenk noktasını şehrinin en önemli su kaynağı olan Halilürrahman gölü oluşturmuştur. Halilürrahman gölü yakınlarında da Kerişçi Bahçesinde de önemli bir pınar mevcut olup, bu iki kaynaktan çıkan sular birleştirilerek öncelikle paşa tarafından yaptırılmış olan Çifte Hamama ve hemen yeni başındaki çeşmelere yönlendirilmiştir. Bu çeşmeye ulaşan su yolu daha sonraki aşamada Tahtemud Camii ile Acemler Mescidi çeşmesine ve daha buradan da yine Halilürrahman Vakfı Bahçelerine ulaştırılmıştır. Rızvaniye vakfı oluşturulurken şehrin muhtelif yerlerinde toplam beş çeşme yaptırılmıştır. Rızvaniye vakfının inşa ettiği çeşmelerin tamamı Urfa'daki diğer çeşmelerde olduğu duvara bitişik olan yapılmışlardır (Kürkçüoğlu,1993:22). Rızvaniye çeşmeleri Pedik Meydanı, Kudbiddin Mescidi, Çifte Hamam civarı, Garz Mescidi ve Kuyumcu Pazarında Şerikcizade hanesi bitişigindeki çeşmelerinden oluşmaktadır. Bunlardan başka ayrıca Hüseyin Paşa camiiindeki çeşme ile birlikte Koyun Pazarındaki çeşmenin suyollarının bakımı da yapılmıştır.

Rızvaniye vakfının su imarı faaliyetleri diğer vakıflardaki su tanzimini de kapsamıştır. Bu bağlamda Mevlevihane'ye düzenli su sağlamak işi Rızvaniye vakfınca üstlenilmiştir. Mevlevihane vakfının akarı olan Haffafhane(ayakkabı imalathanesi) hamamının da senelik icar bedelinin yarısı olan 15 guruş gelir tahsisi de doğrudan Rızvaniye vakfınca karşılanmıştır.

Rızvaniye vakfındaki iktisadi amaçlı su kaynaklarının kullanımında Boyahanenin kurulmuş olması bu vakfi diğer vakıflar karşısında farklılaştırmıştır. Çünkü boyahanenin kurulmuş olması şehirde dokumacılık sektörünün gelişimine imkân sağlayacak önemli bir tesistir. Boyahane Kuyumcu Pazarı civarında zemin altında yer alıp, karşılıklı olarak konumlandırılmış 20 dükkândan oluşmuştur. Boyahanenin yeri Malik Paşa vakfından Hakr-i zemin(vakıf akarı inşa edilecek arsa) olarak satın alınmıştır. Boyahane kullanılmak üzere Halilürrahman gölünden gelip, bu imalathanenin ortasından geçerek Gümrük hanında inşa edilen su yoluna ulaştırılmıştır (Öğüt, 1999: 172). Boyahaneden çıkan su ilgili su yolunu takip ederek deri işleme işletmeleri olan saraçhane ve debbağhane gibi yerlere ulaştıktan sonra şehri terk etmektedir (Kürkçüoğlu, 1993: 22).

Rızvaniye vakfi bahçeleri 45 kıt'a dan oluşmaktadır. Bunlardan 9 kıt'ası Yusuf Paşa vakfında da olduğu gibi Harin karyesinde, 6 kıt'a sı Cosef, 2'si Germüş, 6'sı Aşuk karyelerinde diğerleri ise Ayn-ı Zılha ile Hasan Padişah(Günümüzde bu camii nedense vakıf muhasebe defterlerinin hilafına Hasan Paşa olarak isimlendirilmiştir) camileri arasındadır. Bunlardan başka Karaköprü karyesi gelirlerinin %10'nu da vakfa bağlanmıştır (Öğüt,1999:72). Bu vakıf bahçeleri Yusuf Paşa vakfi bahçelerinden farklı olarak tamamen meyveciliğe tahsis edilmiştir.

Rızvaniye vakfının en önemli faaliyetlerinden olan medrese ve camiinin ortak avlusu da ağaçlandırma girişiminden etkilenmiştir. Medrese- Camii avlusuna Payas'dan getirilen limon ağaçları dikilmiştir. Limon ağaçlarının kışın soğuktan etkilenmemesi için gövdelerine keçe sarılmıştır. Keçeler için 1740 senesi muhasebe kayıtlarında 4 guruş ödeme yapıldığı görülmektedir (Öğüt,1999:118). Limon ağaçlarına gerçekleştirilen keçeyle sarma işleminin müteakip senelerdeki muhasebe kayıtlarında da görülmesi, Urfa iklim koşullarında narenciye tarımının hangi koşullarda yapılabileceğine dair önemli bir veriyi de yansıtmaktadır. Ahmed Paşa vakfiye senesinde limon ağaçlarının medrese talebe ve Urfa halkının kış aylarında kullanımı için dikildiğini de belirtmiştir (Urfa Vakıf Müdürlüğü, Demirbaş no; 1988, Tarihsiz Rızvaniye Vakfiyesi). Bu örnek Osmanlı peyzaj kültüründe estetik kaygılar kadar doğrudan kullanımdan kaynaklanacak faydanın da gözetildiğinin göstergesidir. Limon ağaçlarının çok köklü olmaması da dikkate alındığında (www.tarim.gov.tr:2016, erişim. 15.10.2018.), yığma bir binanın yapı güvenliği bakımından da ağaç seçiminin önemi de öne çıkmaktadır. Günümüzdeki Rızvaniyecamisi avlusunda vakfiyenin içeriğine aykırı olarak dut gibi yoğun köklü ağaçlar dikilmiş ve bu ağaçlar yapı bütünlüğü üzerinde adeta tehdit edici bir durum arz etmektedir.

Rızvaniye vakfına tahsis edilen bahçelerin vilayet hazinesi üzerinde gelir kayıplarını engellemek için gerekli tedbirlerde alınmıştır. Bu anlamda malikâne sistemine aktarılacak vergiler ile köylülerin

ödeme yükümlülüğünde olan avarız vergilerinin ödenmesi de vakıf tarafından üstlenilmiştir. Bu özelliğinden dolayı Rızvaniye vakfı Yusuf Paşa vakfında olduğu gibi “avarız vakfı” özelliğindedir (Barkan,1980:173). Rızvaniye vakfından Rakka hazinesine gerçekleştirilen aktarmalar aşağıda görüldüğü gibidir;

Tablo 4. Rızvaniye Vakfından 1739’da Rakka Hazinesine Gerçekleştirilen Senelik Aktarımlar(Guruş)

Yerleşim Yeri	Ölçüsü(kıt’a)	Aşar Tutarı	Avarız Tutarı
Harin Karyesi	9 Kıt’a	40	4
Bozabad Nahiyesi Kızlar Karyesi	10 Kıt’a	30	3
Bozabad Nahiyesi Höyük Karyesi	2 Kıt’a	20	3
Haddadlık Kilisesi Civarı	1 Kıt’a	15	2.5
Cosef Karyesi	3 Kıt’a	10	2.5
Germüş Karyesi	2 Kıt’a	10	2.5
Maşuk Karyesi	1 Kıt’a	5	1
Aşuk Karyesi	5 Kıt’a	20	2.5
Toplam	33	150	21

Kaynak: Urfa Vakıf Müdürlüğü, Demirbaş no; 1988, Rızvaniye Vakfiyesi.

Yukarıdaki tabloda görüleceği gibi avarız ve aşar ödemelerinde standart bir değer olmayıp bahçelerin Urfa’ya yakınlığı ve verimlilik düzeylerine göre farklılık söz konusudur.

Rızvaniye vakfında 1739’da bahçe gelirleri(45 kıt’a bahçe) toplam 1640 guruş iken dükkan, değirmen gibi bina icarları toplamı ise(450 birim) 4822 guruş olarak gerçekleşmiştir. Bahçe gelirlerinin tüm vakıf gelirleri içindeki payı %24’e karşılık gelmiştir (BOA, MAD 2004, h.1151/ m.1739.).

Vakfın kurulduğu 1739’da toplam gelirlerin 6462 guruş olmasına karşın Rakka hazinesi gelirleri de 14.110.440 akçe yani 141.104 guruş olarak gerçekleşmiştir (BOA, DBŞM 1947,h.1152/m.1740.). Bu dönemde sadece Rızvaniye vakfı gelirleri Rakka hazinesi gelirlerini karşısında % 4.5’u kadardır kapasiteye sahiptir.

Şehirdeki vakıf faaliyetleri sadece doğrudan çalışanları bakımından bile genel istihdama katkıda bulunmaktaydı (Kazıcı,1993:85-102). Bu bakımdan Rızvaniye vakfının bahçecilik faaliyetleri üzerinden şehir istihdamına katkısı her bir bahçenin beş kişilik bir aileyi temsil ettiği varsayımında 225 kişiye karşılık gelmektedir.

3. TANZİMAT’A GEÇİŞ SÜRECİNDE URFA VAKIFLARINDA YÖNETİM

Osmanlı Devletinde merkezi otoriteyi sağlamak amacıyla 1839’da Tanzimat reformlarına geçilmiştir. Tanzimat sürecine geçilmesi dışsal taleplerden ziyade yönetimde hukuku hâkim kılarak, yönetimde etkinliği arttırmaya yönelik içsel dinamiklere dayanmıştır (Bilsel, 1999).

Tanzimat'ın ilanı her ne kadar 1839'da gerçekleşmişse de ülke genelinde uygulamaya girmesi zamana yayılarak aşamalı bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu yeni süreçte merkezin etkinliğini arttırmak amacıyla vergilerin doğrudan tahsili için muhassıllıklar kurulmuştur. Gerek muhassılların kontrolü gerekse de bunlara katkıda bulunmaları amacına uygun olarak 1842'de eyalet idare meclisleri kurulmuştur (Shaw, 1992: 33-51).

Urfa'da Tanzimat sürecine geçiş Urfa Liva meclisinin kurulması ile asker ve vergi mükelleflerini belirlemeye yönelik nüfus sayımının devam ettiği 1847'de başlamıştır. Ancak Urfa'nın hukuki olarak Tanzimat'a dâhil olması ise, 1850'de Meclisi Vâlâ kararı sonrasında gerçekleşmiştir. Tanzimat'a geçiş sürecinin zamana yayılmasında idari örgütlenme yapısındaki dönüşüm ile nüfus sayımının gerçekleştirilmesinde bölgedeki aşiretlerden kaynaklanan yapısal güçlükler belirleyici olmuştur (Öğüt, 2011: 325-344).

Vakıf yönetimleri geleneksel olarak yerinde ve özerk bir yönetim anlayışına uygun olarak mütevelliler tarafından yapılmaktadır. Tanzimat uygulamaları döneminde, pek çok kurumda olduğu gibi vakıf yönetimlerinde merkezileşmeyi sağlamak adına kamusal iradenin taşrada yönetime doğrudan müdahalesi süreci başlamıştır (Öztürk, 1995:63). Ancak vakıf yönetimlerinde merkezileşme Tanzimat'ın ilanı öncesinde 1826'da gerçekleştirilmiştir. Evkaf Nezaretinin kurulmasından taşrada örgütlenmenin başladığı 1840'a kadar olan süreçte vakıfların yönetimi kadıların başkanlığını yapacakları mahalli meclisler tarafından yerine getirilmiştir. Fakat vakıf yönetimlerinde arzulanan etkinlik sağlanamadığı için 1845'de Evkaf müdürlükleri kurulmuş ve müdürlerin İstanbul'dan atanması uygulamasına geçilmiştir (Yediyıldız ve Öztürk, 1992:571-598). Urfa Evkaf müdürlüğü de ilgili nizamnamenin sonucuna uygun olarak 1846'da kurulmuştur (BOA, EV.d 12.962, h.1262-65).

Vakıf yönetimlerinde merkezileşme amacına uygun olarak 1842'de neşredilen Nizamname ile vakıf muhasebe özetlerinin taşrada birleştirilerek merkeze gönderilmesi usulüne geçilmiştir (Yediyıldız ve Öztürk, 1992:571-598). Urfa'nın ilk Evkaf müdürü olan Mustafa Rüşdü Bey döneminde Urfa'daki tüm vakıfların muhasebe kayıtları 1842 nizamnamesine uygun olarak 1849'da oluşturulmuştur. Bu ilk muhasebe kayıtlarında sadece vakıf mütevellilerinin makbuz karşılığı yapmış oldukları ödeme tutarlarının kaydedilmesi ile gerçekleştirilmiş ve gelir ile harcama birimleri hakkında ayrıntılı verilere yer verilmemiştir (BOA, EV.d 12.962, h.1262-65.).

Urfa Evkaf Müdürlüğüne Mustafa Rüşdü Bey'den sonra 1850'de Fikri Bey'in atanması gerçekleşmiştir. Ancak Fikri Bey dönemi aşar ihalelerindeki başarısızlık ve vakıf muhasebe senetlerinin zamanında ibraz edilememesi ve yolsuzluk iddialarından dolayı 1856'da azil ile sonlandırılmıştır. Evkaf müdürünün azli ile boşalan yönetim boşluğu 1859'da El-Hac İbrahim Ağa'nın atanmasına kadar süreçte Liva Meclisi tarafından doldurulmuştur. Evkaf Nezareti tarafından atanacak olan yeni müdürde liyakat ölçüsünün somutlaştırılması için Mecidiye Nişanına sahip olması şartı da getirilmiştir. Bu yeni kriterlere uygun olarak İbrahim Ağa'nın atanması gerçekleşmiştir. Ancak bu atamaya rağmen Urfa liva meclisi

evkaf müdürlüğe ait olan yetkileri 1861'e kadar yeni müdüre yetkileri devretmeksizin yürütmeye devam etmiştir İbrahim Ağanın tam yetkili olarak göreve başlaması ancak bu tarihten sonra mümkün olmuştur (Öğüt, 2013: 48).

3.1. Evkaf Müdürlüğü İdaresinde Urfa'da Su Kaynaklarının Kullanımında Vakıfların Yeri

Tanzimat dönemi yönetiminde merkezileşme süreci olsa da her alanda olduğu gibi su kaynaklarının yönetiminde vakıflar etkinliklerini devam ettirmişlerdir. Bu durum kamusal bir faaliyet alanında sivil katılımı sağlayan vakıf kurumunun Osmanlı modernleşmesiyle çelişmediğinin de göstergesidir.

Evkaf müdürlüğü yönetiminde vakıf muhasebelerinin toplu olarak tutulmasından dolayı su kaynaklarının kullanımında vakıfların toplu olarak rolünü belirleyebilmek mümkün olmuştur. Bu defter kayıtları kapsamında, 1859-60 senesi su kaynaklarına yönelik vakıf akarlarının durumu, suyun kullanım şekline bağlı olan bahçeler, değirmenler ve hamamlar üzerinden değerlendirilmiştir.

3.1.1. Evkaf Müdürlüğü İdaresinde Değirmen ve Hamamlar

Osmanlı değirmenleri at, rüzgar ve su kaynaklarından beslenmekteydi (Aynural,2001:85). Urfa vakıf muhasebelerindeki verilerine göre bu şehirdeki vakıf akarı değirmenlerinin tamamı su değirmenlerinden oluşmuştur. Bu durum Urfa su kaynaklarının yeterliliği konusunda önemli bir göstergedir. Tanzimat dönemi toplu muhasebe defterinde Urfa değirmenlerinin şehir ve kırsal alanda genel durumu 1860'daki durumu aşağı tabloda görüldüğü gibidir;

Tablo 5. 1860'da Vakıf Değirmenleri

Vakfın Adı	Değirmen Adeti	Senelik Gelir(guruş)
Camii Kebir	1	550
Hacı Latif	1	100
Rahimiye Medresesi	1	1.900
Rızvaniye Medresesi	6	15.000
İbrahimiye Medresesi	1	113(değirmen arazisi)
---Evladi Vakfı	1	71
Hacı Latif Mescidi	1	400
Haydariye Sakyesi(Sebili)	1	1700
Ker'izci Oğlu	1	200
Hacı Ahmed Evladi	1	650
Saide Kadın	1	36
Serbasmacı	1	1900
Şahkulu	1	100
Şah Hasan	1	100
Toplam	19	23.221

Kaynak: BOA, EV.d. 17135, h.1276/ m.1860.

Urfa'da 1860'da ilk üçü sahih diğer on biri evladi olmak üzere toplam on dört vakıf değirmen akarı mevcuttur. Sahih vakıfların toplam değirmen gelirleri 2.550 guruş olmasına karşın evladi vakıfların gelirleri ise 20.671 guruş olarak gerçekleşmiştir. Genel vakıf değirmenleri içinde evladi vakıflara ait değirmen akarları ağırlıklı bir yere sahiptir. Evladi vakıflardan sadece Rızvaniye vakfının

değirmen gelirlerinin 15.000 guruş olması değirmen gelirlerinde evladi ağırlıklı paya sahip olmasında belirleyici olmuştur.

Su kaynaklarıyla ilişkili gelir birimlerinden bir diğeri hamam gelirleridir. Urfa vakıflarına ait olan hamam akarları 1860’da aşağıda belirtildiği gibidir;

Tablo 6. 1860’da Vakıf Hamamları

Vakfın Adı	Hukuki Statüsü	Senelik Gelir(guruş)
Camii Kebir	Sahih	200
Darendevi Hüseyin Paşa	Evladi	(Tadilat)
Rızvaniye(5 hamam)	Evladi	1400
Nimet Ağa Camii	Evladi	800
---Evladi Vakfi	Evladi	3500
Hacı Abbas Evladi	Evladi	300
Mehmed Ağa	Evladi	90
Toplam		6290

Kaynak; BOA, EV.d, 17135, h.1277’e göre hazırlanmıştır.

Vakıfların hamam gelirleri su kaynaklarına dayalı akar birimlerinden bahçe, değirmen gelirlerinden sonra en düşük gelir payına sahiptir. Hamam akarları Camii Kebir vakfı dışında evladi vakıf olarak hukuki statüye sahip olmuşlardır. Hamam ve değirmen gelirlerinde olduğu gibi Rızvaniye vakfının ağırlığı bulunmaktadır.

3.1.2. Evkaf Müdürlüğü İdaresinde Urfa Vakıflarında Bahçelerin Yeri

Su kaynaklarına bağlı olarak en yaygın akar birimi olan bahçelerin genel vakıf akarları içindeki konumu aşağıda belirtildiği gibidir.

Tablo 7. 1860 Senesi Urfa Vakıf Bahçelerinin Yıllık Geliri/ Guruş

Vakıf Türü	Sayısı	Toplan Gelir
Sahih	30	10.409
Evladi	54	51.591
Bahçe Gelirine Sahip Vakıflar	84	62.000
Şehirdeki Tüm Vakıflar	118	210.272

Kaynak; BOA, EV.d, 17135, h.1277’e göre hazırlanmıştır.

Urfa’da Evkaf Müdürlüğü muhasebe defteri kayıtlarına göre 1860’da şehirde 118 vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflardan bahçe gelirine sahip olanlardan 30’u sahih, 54’ü evladi olmak üzere toplam 84’dir. Bu vakıfların sahip olduğu bahçelerin toplamı 127 kıt’a toplam yıllık gelirleri 62.000’dir.

Urfa vakıflarından sadece bahçe gelirine sahip olanlar ise 16 birim olup bunların toplam gelirleri ise “bedeli bahçe” ismiyle ifade edilmiştir. Bedeli bahçe gelirleri toplamı 13.125 guruş olarak gerçekleşmiştir. Vakıflardan bahçe ile birlikte “bedeli tarla”, “bedeli aşarı karye(köy)” olarak belirlenen ve sadece tarımsal gelire sahip olan vakıflar 37’den ibarettir. Bahçe, tarla ve aşar bedellerinden oluşan salt tarımsal akarlar dayalı vakıfların toplam gelir tutarları ise 30.475 guruş olarak gerçekleşmiştir. Vakıf akarlarından salt tarımsal gelirlerine ve aşar bedeline sahip olanlar, diğer vakıflardan finansal

yapının oluşu ile ayrılmaktadır. Çünkü bu vakıflara tahsis edilen aşar tutarları hazine hesabından vakıflara gerçekleştirilen bir aktarım olmasından dolayı, bu tür vakıfların kuruluş iradesinde vakfin banisi kadar kamunun da bu kuruluş iradesine katılım ve onayı söz konusudur. Urfa'da 1860'da aşar gelirine sahip olan vakıflar aşağıdaki gibidir;

Tablo 8. Aşar Gelirine Sahip Olan Vakıflar

Adı	Faaliyeti	Statüsü	Aşar Geliri/guruş
Hz. Abdurrahman	Zaviye-Türbe	Sahih	2.100
Mevlut Helvati(1)	Camii	Sahih	19.050
Camii Kebir(2)	Camii	Sahih	6.000
Yadigar(3)	Camii	Sahih	1250
Hüdaca Ahmed(4)	Camii	Sahih	150
İmam Bakır(5)	Türbe/Zaviye	Sahih	1562
Şeyh?	Türbe	Sahih	4688
Toplam Aşar Tutarı		34.800	

Kaynak: BOA, EV.d, 17135, h.1277'e göre hazırlanmıştır. İlgili vakıflara aşar aktarımı olan Köyler; (1) Şeyh Çoban, (2) Sarı Mağara, Sallu Kapı,(3) Kuddik, (4)Kalacık, (5)İmam Bakır.

Urfa Vakıfları aşar gelirleri karakteristik özelliğini bu gelir kaynağından yararlanan vakıfların tamamının hukuki statü bakımından sahih vakıflar olmalarıdır. Bu durum hazine gelirlerinin Tanzimat reformlarıyla merkezileştirilmesinin ve evladi vakıflar üzerindeki aşar gelirlerinin Hazine-i Celile hesabına aktarılmasının bir sonucudur.

Evladi vakıflarda gelirin gideri karşılama fazla veren kısmı, vakfiye senesinde belirlenen kriterlere göre vakıf kurucusunun evlatları arasında dağıtılacağı için, bu gibi vakıflar ilgili bireyler bakımından sürekli gelir yaratıcı ve dağıtıcısı konumundadırlar. Aşarların vakıflara bağlanması hazine namına gelir kaybı sonucu doğuracağı için kamusal irade bireylere parasal aktarımlardan kaçınmış ve aşar tahsislerini sahih vakıflarla sınırlandırmıştır. Vakıflara yönelik aşar gelirlerinin sınırlandırılmasında toplumsal fayda kriterinden ziyade doğrudan vakfin hukuki statüsü dikkate alınmıştır. Mesela Osmanlı devletinde hac organizasyonunun başarısı her kadar önemli bir prestij meselesi olsa da (Faroqhi,1995:83). Haremeyn vakfi Urfa pratiğinde bu vakfa yönelik aşar tahsisatı gerçekleştirilmemiştir. Bu durum Urfa Haremeyn vakfi akar oluşumunun doğrudan kamusal aktarımdan ziyade toplumsal katılım merkezinde oluştuğunun göstergesidir.

Osmanlı Bütçe gelirleri 1862/ h.1277'de 1.221.184.160 guruş iken giderler 1.393.407.544 guruş olarak gerçekleşmiş ve bütçe açık vermiştir. Bu muhasebe dönemindeki bütçe açığı aslında Kırım savaşı ile 1855'de başlayan açığın süreklilik arz etmesinin bir sonucudur (Güran,1989:38). Bu dönemde Urfa şehri vakıf gelirlerinin toplamı 210.227 guruş giderleri 107.844 guruş olarak gerçekleşmiştir (Öğüt,1999:158). Tanzimat reformu sürecinde Urfa sancağının mali gelirleriyle ilgili en önemli veri 1846/ h.1264 senesine ait olup bu senede gelir 1.050.083 guruş olarak gerçekleşmiştir (Öğüt,2013:182). Bu dönemde Urfa vakıf gelirleri hazine gelirleri karşısında %20'lik bir paya sahip olmuştur. Tüm vakıf gelirleri içinde değirmen, hamam ve bahçelerden oluşan su kaynaklarına bağlı vakıf gelirleri toplamı ise

91.511 guruş olarak gerçekleşmiştir. Urfa'daki tüm vakıf gelirleri içinde su kaynaklarına bağlı vakıfların toplam vakıf gelirleri içindeki yeri ise %43'e karşılık gelmiştir.

Urfa'da Evkaf müdürlüğü döneminde 18.yüzyıl başında olduğu gibi vakıflarda su kaynaklarına dayalı iktisadi faaliyetlerinin ağırlığı devam etmiştir. Ancak bu durum Urfa'ya münhasır olmayıp genel bir durumun tezahüründen ibarettir. Mesela Urfa'nın komşu sancağı olan Antep'te 1830'da salyan vergisi ödeyen 43 esnaf birimi arasında en çok vergiyi bahçecilik faaliyetleriyle işgal eden bostancılar ödemişlerdir (Güzelbey,1970:10). Genel olarak bahçecilik faaliyetleri şehir ekonomisiyle bütünleşmiş bir faaliyet alanı olarak öne çıkmaktadır. Bu durum şehir halkı bakımından tamamlayıcı bir faaliyet alanı olması kadar şehir ve kırsal ayrımının keskin bir şekilde olmadığını da göstergesidir (Faraqi,2005:66). Urfa günümüzde de üretim ilişkisi bakımından şehir ve kırsal bütünleşmesini sürdürmektedir(Uluç-Karasu,2015:201-232). Bahçecilik faaliyetlerinin genel tarımsal faaliyetler içinde farklılaştıran unsurlardan biri de bu sektörün yoğun emek kullanımına sahip olmasıdır (Güran, 1998: 79).

Vakfiye senetleri su kaynaklarının adil ve etkin paylaşımı bakımından tüm taraflar için bağlayıcı bir etkiye sahipti. Çünkü vakfiye senetleri sayesinde suyun kullanımı ile ilgili kazanılmış hakların korunması mümkün olmaktadır.

Rakka vilayetinin Ruha sancağında Şih Abdullah zaviyesi vakfının Kehriz suyu ile beslenen bir değirmeni mevcuttu. Ancak geçen zaman içinde değirmene gelen suyun yönünü çeviren beş bahçe ortaya çıkmıştır. Vakıf mütevellisi 1782'de Birecik kadılığının meseleyi çözememesi üzerine Divanı hümayuna müracaat ederek sorunlarının çözülmesini talep etmişlerdir. Divanı hümayun vakıf mütevellisinin talebini yerinde görerek değirmene müdahalenin engellenmesini Birecik kadısından talep etmiştir (BOA, Rakka Ahkam Defterleri, No,24, h.1192/m.1782, 329).

4. SONUÇ

Osmanlı mülkiyet sisteminde özel mülkiyet varlıklarının en geniş uygulama alanı hane, değirmen, bağ ve bahçe edinimleri üzerinden gerçekleşmiştir. Şahıslar bakımından özel mülkiyet imkânı olan varlıklar vakıfların oluşumunda da geniş bir tasarruf alanına sahiptir. Vakıfların oluşumunda özel şahıs girişimleri kadar valiler, vezirler gibi kamu görevlilerin gerçekleştirdikleri vakıflarda önem arz etmekteydi. Vakıflardan özel şahıslar tarafından kurulanlar, bu kurumsal yapıda toplumsal katılım bakımından önem arz ederken, kamu görevlileri tarafından kurulanlar şehrin iktisadi gelişimi ve alt yapının iyileştirilmesi bakımından önem arz etmekteydi. Rakka Vilayetinin merkezi olan Urfa(Tanzimat'tan önceki ismiyle Ruha) 18.yüzyıl ilk yarısında İran seferlerinden ki stratejik konumundan dolayı ricali devletin dikkate aldığı bir konumdaydı. Bu dönemde Urfa'da yönetimde istikrarın sağlanması adına Yusuf Paşa'nın 1704'de başlayan valiliği 1712'e kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. Yusuf Paşa döneminde şehrin imarına yönelik en kapsamlı faaliyetler kurmuş olduğu vakfın su alt yapısına yönelik yatırım faaliyetleridir. Su imarına yönelik faaliyetler doğrudan kullanıma yönelik faaliyetler ile iktisadi faaliyetlere imkân sağlayacak şekilde ikili bir tasnife tabii tutulmuştur.

Urfa’da kullanım suyunun etkin tedariki ve dağıtımına yönelik faaliyetler şehirli halkın doğrudan ihtiyacını karşılamak bakımından önem arz edecektir. Bu konu bağlamında mevcut su yollarının onarımı, yeni su kehrizlerinin ve çeşmelerin inşası belirleyici olmuştur. Yusuf Paşa vakfının Urfa’nın imarına yönelik diğer bir faaliyet alanı da su kaynaklarına bağlı olarak iktisadi faaliyet alanlarının geliştirilmesi üzerinden gerçekleşmiştir. Vakfa bağlı olarak gerek satın alım gerekse de sonradan bahçeye dönüştürülen tarlalar öne çıkmıştır. Osmanlı mali sistemi ağırlıklı olarak tarım kesiminin vergilendirilmesine dayanmaktadır. Vakıf oluşumu üzerinden mali sisteminin gelir kaybına uğramaması için köylünün ödeye geldiği vergiler vakıf tarafından üstlenilmiştir. Bu vergiler mukataa ve avarız vergilerinden oluştuğu için Yusuf Paşa vakfı “avarız vakfı” statüsünde olmuştur.

Urfa’da 18.yüzyılda şehrin imarı bakımından diğer önemli bir faaliyette 1739’da kurulan Rızvan Ahmed Paşa vakfı üzerinden gerçekleşmiştir. Rızvan Ahmed Paşanın valilik dönemi 1730’da başlamış ve 1745’e kadar devam etmiştir. Böylelikle Yusuf Paşa ile başlayan uzun valilikler süreci Ahmed Paşanın 15 yıllık yönetim süreciyle zirveye ulaşmıştır. Rızvan Ahmed Paşa döneminde Urfa tarihindeki en büyük vakıf olma özelliğe sahip olan Rızvaniye vakfı kurulmuştur. Rızvaniye vakfı Sultan I. Mahmud’un vakfın kuruluş aşamasında sağlamış olduğu maddi katkıdan dolayı oldukça farklı bir durum arz etmiştir. Bu durum Sultan I. Mahmud’un Urfa imarına yönelik özel bir ilgi duymuş olmasının sonucudur. Rızvaniye vakfında da Yusuf Paşa vakfında olduğu gibi suya dayalı imar faaliyetleri öne çıkmıştır. Bu konuda özellikle Halilür’rahman gölünden çıkan suyun inşa edilen kanallar sayesinde kontrol altına alınması öne çıkmıştır. Vakıf tarafından inşa edilen hamamlar, değirmenler kadar oluşturulan bahçelerde de öne çıkmıştır. Bu bahçeler de mali sistemde mali kayıplara sebep olmamak üzere “avarız vakıfları” statüsünde kurulmuştur. Rızvaniye vakfının su kullanımına dayalı iktisadi faaliyetleri bakımından oluşturulan boyahane Urfa’da tekstil sektörünün geliştirilmesi için ciddi bir yatırım alanı olmuştur. Her iki vakfın toplam gelirleri içinde su kaynaklarına bağlı vakıf gelirlerinin genel vakıf gelirleri içindeki payları %40 seviyesinde gerçekleşmiştir.

Urfa’nın imarı bakımından bu şehrin bir yüzyıl sonrasında gelişimini belirleyebilmek bakımından Tanzimat sürecine geçiş aşaması önem arz etmiştir. Çünkü Urfa’nın Tanzimat’a dahil olduğu 1850’de Evkaf müdürlüğünün kurulması sonrasında müdürlüğün vakıf muhasebelerini bir yönetim çatısında tutulmaya başlamıştır. Tanzimat döneminde Urfa şehir merkezindeki 118 vakıf içinde Rızvaniye vakfı ve Yusuf Paşa vakıfları aradan geçen bir yüzyıla rağmen ağırlıklarını devam ettirmişlerdir. Tanzimat döneminde de bir yüzyıl öncesinde olduğu gibi tüm vakıfların gelirleri içinde suya bağlı iktisadi faaliyetlerin genel vakıf gelirleri içindeki payı %40’lık seviyede kalarak istikrarını korumuştur. Vakıfların sahip olduğu dokunulmaz mülkiyet anlayışı su kaynaklarının korunması ve kullanımında istikrarlı bir yapıyı mümkün kılmıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, EV. vkk. 18/ 62, 1122.R.1.

BOA, DBŞM 1947,h.1152/m.1740.

BOA, EV.d 12.962, h.1262-65.

BOA, MAD 2004, h.1151/ m.1739.

BOA, MAD 9496, s.18, h.1120/ m.1708.

BOA, Rakka Ahkam Defterleri, No,24, h.1192/m.1782.

Topkapı Saray Arşivi, E.10130/3, h.1151/m.1739

Basılı Kaynaklar

Aynural, S. (2001) “İstanbul Değirmenleri ve Fırınları”, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Barkan,Ö,L(1980) “Türkiye’de Toprak Meselesi”, Gözlem Yayınları, İstanbul.

Başer, B., Tunçay, H. (2010) “Understanding the Spatial and Historical Charecteristic of Agricultural Landspaces in İstanbul, İTÜ, A/Z, 7 (2): 106-120.

Bilsel, C. (1999) “Tanzimat’ın Harici Siyaseti”, Tanzimat, MEB, İstanbul.

Braudel, F. (2007) “Akdeniz”, Çev; Necati Tankut- Aykut Derman, Metis.

Cebeci, A(2015) “Bölgesel Kalkınmada Değişen Eğilimler: Katılım Öncesi Mali Yardım ve Bölgesel Rekabet Edebilirlik Operasyonel Program”, International Journal of Social Science, 39: 109-128.

Faroqhi, S. (1995) “Hacılar ve Sultanlar”, (çeviren Gül; Çağalı Güven) , Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul.

Faroqhi, S. (2005) “Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşamı”, Çeviri: Elif Kılıç, 5. Basım, Tarih Vakfı, İstanbul.

Gültekin, H. (erişim: 10.10.2018) “Osmanlıca Tapu Terimleri Sözlüğü”, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü, [https:// docplayer.biz.tr](https://docplayer.biz.tr).

Güran, T(1988) “Osmanlı Tarım Ekonomisi (1840-1910)”, Eren İstanbul.

Güran, T(1989) “Tanzimat Döneminde Osmanlı Maliyesi; Bütçeler ve Hazine Hesapları (1841-1861)”, TTK, Ankara.

Güran, T. (2003) “İktisat Tarihi”, Acar, İstanbul.

Güzelbey, C(1970) “Gaziantep Şer’i Mahkeme Sicillerinden Örnekler”, Fasikül 3, Gaziantep Kültür Derneği Yayınları, Gaziantep.

Halaçoğlu, Y. (2014) “XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu’nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi”, TTK, Ankara.

Kazıcı, Z. (1993) “Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Urfa’daki Vakıf Hizmetleri”, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İlahiyat Dergisi, 5-6, 1987-88, İstanbul.

- Kurmuş, O. (1982) “Emperyalizmin Türkiye’ye Girişi”, Yordam Kitap, 2.Basım, Ankara.
- Kürkçüoğlu, A.Cihat (1993) “Şanlıurfa Su Mimarisi”, Kültür Bakanlığı İstanbul.
- Ögüt, T- Küçük, N. (2015) “18.Yüzyılda Okçu İzzeddinli Aşiretinin Vergi Direnci”, AKAD, Sayı 12: 46-73.
- Ögüt, T. (1999) “18.-19.YY’da Urfa Şehrinin İktisadi ve Sosyal Yapılanmasında Rızvaniye Vakfının Yeri”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- Ögüt, T. (2011) “Urfa’da Tanzimat’a Sürecinde İdari ve Mali Yapı”, ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, 14.2011, Zonguldak, 7: 325-344.
- Ögüt, T. (2013) “18.-19.YY’da Birecik Sancağında İktisadi ve Sosyal Yapı”, TTK, Ankara.
- Ögüt, T. (2018) “18TH Century Provincial Administration of Ottoman Empire in War Economy; Raqqa Province(1730-1745)”, Economic Issues in Retrospect And Prospect, Aleksandra Gorecka-Altuğ.M.Köktaş, Agnieszka Parlinska, Vol.II, IJOPEC, London: 265-290.
- Öztürk, N (1995) “Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi”, Diyanet Yayınları, Ankara.
- Pakalın, M. Z. (1993) “Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü”, Milli Eğitim Yayınları, Cilt. I, İstanbul.
- Shaw, S. J. (1992) “Local Administrations in The Tanzimat”, 150.Yılında Tanzimat, Yayına Hazırlayan; Hakkı Dursun Yıldız, 1992: 33-51, Ankara.
- Turan, Ahmet Nezihi (2012) “XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı”, TTK, Ankara.
- Uluç, A., Karasu, M, A. (2015) “Kente Yerleşmiş Aşiret Üyelerinin Kentleşme Eğilimleri Üzerine Bir Çalışma: Şanlıurfa Örneği”, Yönetim Bilimleri Dergisi, 13 (25): 201-232.
- Urfa Salnamesi, İlhami Matbaası, 1927.
- Urfa Vakıf Müdürlüğü, Demirbaş no; 1988, Rızvaniye Vakfiyesi.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1995) “Osmanlı Tarihi”, IV.Cilt, 1. Kısım,5.Baskı, TTK, Ankara.
- Üner, M. E. (2015) “Osmanlı Dönemi Rakka Valileri”, Yalın Yayıncılık, İstanbul.
- Yediyıldız, B.- Nazif Öztürk, N. (1992) “Tanzimat Dönemi Vakıf Uygulamaları”, 150.Yılında Tanzimat, Yayına Hazırlayan; Hakkı Dursun Yıldız, Ankara, 571-598.
- Yenigün, K. Kürkçüoğlu, C. (2017) “Ancient Water Supply System and Waterways; Kehriz System in Şanlıurfa”, IWA- 2 Regional Symposium on Water, Wastewater and Environment, in Çeşme.